

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Г. Г. ЄФІМЕНКО (Київ)

**Зміни в національній політиці
ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) ***

Чималі труднощі долала влада в процесі формування національної політики стосовно нацменшин. Адже необхідно було показати, що серед них проводилася примусова українізація (щоб не звести всі зміни у національній політиці до проблеми українізації росіян). Це було дуже важко зробити, бо процеси коренізації серед представників національних меншостей проходили успішно.

Фактично лише серед поляків органам влади вдалося віднайти недоліки як у формуванні шкільної мережі, так і в створенні мережі національ-

" З а к і н ч е н н я . Початок див.: Укр. іст. журн. — 2000. — № 2.

них сільрад. Але це легко можна пояснити. По-перше, поляки жили досить розпорошено. По-друге, багато з них на побутовому рівні користувалися українською мовою, тобто вже українізувалися. По-третє, і це, мабуть, найголовніше, відчувалася велика нестача польських педагогічних кадрів й працівників державних установ, для яких польська мова була рідною.

Однак не це хвилювало компартійне керівництво. Основна проблема полягала в тому, що саме у місцях компактного проживання національних меншостей, особливо польської та німецької, найбільш складно проходив процес більшовізації освіти та культури, який, за визначенням В. Даниленка, відбувався паралельно з ходом коренізації⁴⁹. Владним структурам не вдалося підірвати національні основи культурного життя, позбавити здатності до опору представників цих народів. Зрозуміло, такі недоліки потрібно було виправляти.

Проте в розпал боротьби з "українським націоналізмом" руки до цього не доходили. В результаті влітку 1933 р. на Правобережній Україні збільшилася кількість польських сільрад, відкривалися нові польські школи. Місцеве керівництво намагалося таким чином продемонструвати свою боротьбу з проявами українського націоналізму. Але вже в резолюції листопадового 1933 р. пленуму ЦК КП(б)У констатовалося ослаблення роботи серед національних меншин, особливо серед поляків та німців, "що призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та ін. польськими та німецькими фашистами, деякі з них пролізли і до партії"⁵⁰. В зв'язку з цим акцентувалася увага на необхідності їх очищення і зміцнення більшовицькими кадрами⁵¹. Отже, в 1933 р. ставилося завдання встановити суворий контроль над національно-культурним життям нацменшостей.

До речі, на початку кампанії росіян відносили до національних меншин, тобто ставили в рівні умови з іншими подібними етнічними групами, що проживали в Україні. Саме так говорив про них Скрипник на засіданні колегії НКО 14 лютого 1933 р. Останній раз даний термін щодо росіян використаний у листі наркомату освіти, надісланому до видавництва "Радянська школа" 17 серпня 1933 р.⁵² Згодом його перестали вживати. Так, у резолюціях листопадового 1933 р. пленуму ЦК КП(б)У в розділі, присвяченому завданням партії в роботі серед національних меншостей, росіяни не згадуються. Щоправда, неодноразово говорилося про необхідність боротьби проти російського великодержавного шовінізму⁵³.

Таким чином, в 1933 р. різко змінилася сутність національної політики, яку проводив ЦК ВКП(б) в Україні. Влада поставила завдання знищити будь-які вияви українського національного відродження, уніфікувати духовне й культурне життя на території СРСР. Щоправда, формально від українізації не відмовлялися, як і не припиняли боротьби з великодержавним шовінізмом. Більше того, керівники КП(б)У постійно наголошували на необхідності продовження українізації. Фактично ж ЦК ВКП(б) вирішив досягти в Україні цілей політики коренізації, проголошених на XII з'їзді РКП(б). Владі не потрібне було українське національне відродження. Використовуючи українізацію у власних цілях, можливо-владці намагалися назавжди поховати українську ідею руками самих українців.

Боротьба з "націонал-ухильництвом" продовжувалася і на початку 1934 р. Компартійна еліта розуміла, що необхідно теоретично обґрунтувати знищення або усунення від влади націонал-комуністів (надалі у боротьбі з різними ухилами навіть такого обґрунтування вже не було потрібно). П. Постишев на XII з'їзді КП(б)У, який відбувся в січні 1934 р.,

назвав одним з найважливіших завдань КП(б)У "спрямування уваги теоретичного фронту на виявлення та викриття до кінця націоналістичної контрабанди"⁵⁴. І вже в тому ж 1934 р. побачили світ збірки статей, спрямовані на викриття українського націоналізму не тільки в сфері національно-культурного будівництва, а й фактично у всіх галузях народного господарства⁵⁵.

Однак головною проблемою тодішнього керівництва УСРР у національній політиці, яку воно так і не змогло розв'язати, став національно-культурний розвиток етнічних меншостей. Вже на XII з'їзді КП(б)У П. Постишев дав вказівку звернути увагу на "активізацію різних німецьких, польських та єврейських націоналістичних організацій"⁵⁶. Адже специфіка соціальної структури етнічних меншостей (насамперед значно більша роль у них заможного селянства) спричинила той факт, що саме в національних районах мав місце найбільший опір колективізації. Причому жорстокі репресії проти незадоволених нею фактично знецінювали основні результати культурної роботи серед етнічних меншостей України.

Все ж протягом 1934—1937 рр. влада, незважаючи на опір, який чинили більшовізація національні меншості в Україні, не порушувала питання про ліквідацію їх національно-культурних установ. Характерною особливістю національної політики в зазначені роки було намагання встановити контроль над культурним життям представників цих націй, нав'язати їм свої ідеали і уявлення про майбутнє, тобто фактично проводити політику коренізації.

Проголошуючи необхідність національно-культурного розвитку нетитульних націй, представники влади водночас знищували тих осіб, які могли б сприяти цьому розвитку, оголошуючи їх "підсудчиками" та "гітлерівцями". При цьому постійно вказувалося на необхідність посилення культурно-політичної роботи серед нацменшин. Чим же пояснювалася така позиція компартійного керівництва?

При аналізі політики влади стосовно національних меншин в Україні слід враховувати міжнародне становище. Багато етнічних меншостей, мова яких використовувалася в державних або освітніх установах (поляки, греки, німці, болгары, румуни, чехи, шведи) на території України, мали свої держави. Компартійне керівництво, мріючи про "світову революцію", намагалася представити ситуацію в країні якомога привабливіше, довести, що представники цих національних меншостей живуть в СРСР не гірше, ніж на їхній батьківщині.

Створюючи ж єврейські державні та культурні установи, влада намагалася, по-перше, завоювати симпатії цієї впливової в світі нації, а по-друге, привабливо виглядати в очах тих народів, які ще не мали державності. Адже для ЦК ВКП(б) було вкрай необхідно, щоб на СРСР дивилися як на можливого визволителя від національного гноблення. Для цього слід, хоча б формально, піклуватися про національно-культурний розвиток нетитульних націй.

Не менш важливою причиною було те, що керівництво УСРР робило вигляд, нібито бореться лише з недоліками у проведенні національної політики, не відкидаючи підвалини, на яких вона базувалася в попередні роки. Самі керівники завдяки успіхам, досягнутим у цій сфері в 1923—1933 рр., не мали уявлення про інші засади національної політики щодо етнічних меншостей. Не оновивши повністю керівництво КП(б)У, ЦК ВКП(б) на чолі зі Сталіним не мав можливості кардинально змінити політику щодо розвитку національно-культурного життя національних меншостей в Україні.

Таким чином, компартійна верхівка розуміла необхідність проведення специфічної політики щодо національних меншостей. Однак вона мала поєднуватися з їх більшовизацією. А цього досягти не вдалося. На заваді стояли органи НКВС, які регулярно проводили арешти нацменівських кадрів, "розкривали" неіснуючі підпільні організації. Тому протягом зазначеного періоду різко зменшилася кількість національних навчальних закладів та сільрад, було скорочено число газет та журналів, що видавалися мовами нацменшин, ліквідовано два національних райони в прикордонних областях України. Чимало польського та німецького населення було переселено у східні області УСРР та за межі України, насамперед з територій, розташованих неподалік кордону з Польщею.

Ці дії влада пояснювала боротьбою з контрреволюцією та необхідністю зміцнення західного кордону УСРР. В результаті створився сприятливий ґрунт для остаточного згортання національно-культурного будівництва серед етнічних меншостей.

З другої половини 1934 р. була значно ослаблена боротьба з так званим українським націоналізмом. Щоб не повертатися до критики діяльності Скрипника, політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення з квітня 1934 р. вилучити всі його твори з бібліотек та вільного продажу⁵⁷. Слабким відголоском цієї боротьби можна вважати постанову політбюро ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р. "Про контрреволюційну діяльність залишків націоналістів та троцькістів та пособництво їм з боку гнилих і ліберальних елементів"⁵⁸. Виконуючи її, комуністи ВКСГШ (Вищої комуністичної сільськогосподарської школи) виявили, що в кабінеті мови та літератури до травня 1934 р. була діалектологічна карта України, яка, за їх словами, "орієнтує на *фашистське гасло соборності України*"⁵⁹ (виділено нами. — Г. Є.) і є нібито доказом існування українського націоналізму.

Однак головним у стосунках з українцями знову стало прагнення наблизити державний апарат до населення. В 1934—1937 рр. видано чимало постанов про посилення більшовицької українізації, висування українських кадрів на керівну роботу тощо. Усунувши від влади й засудивши представників націонал-комуністів у КП(б)У, компартійна верхівка доклала багато зусиль, щоб, за словами С. Косіора, довести помилковість думки про те, "що це розправа з українізацією, з українською культурою"⁶⁰.

Влада поставила за мету показати, що розгром націоналістів не є розгромом українізації. Більше того, саме "українських націоналістів" вона звинуватила у зриві українізації, їм, зазначав П. Постишев у жовтні 1934 р. в доповіді на пленумі Київського обкому КП(б)У, "вигідно зобразити цей розгром як відмову від українізації, як розгром української культури"⁶¹. Керівництво КП(б)У намагалось очолити українізацію, повернути її в потрібне русло, причому заборонило вести будь-які дискусії з цього питання. Коли ж деякі місцеві комуністи зробили спробу з'ясувати суть тези Постишева про блокування великодержавних елементів, троцькістів та українських націоналістів, їх звинуватили в антипартиїності, намірі "викликати дискусію в питаннях недискусійних"⁶². До речі, ще на початку 1934 р. нарком освіти В. Затонський заборонив такі форми навчання в школах, як політичні бої, політичні лотереї та дискусії на будь-які теми⁶³.

Таким чином, офіційне ставлення до процесів коренізації не змінилося. Однак змінилося ставлення до ролі росіян, значення їх мови та культури в зміцненні державної влади в СРСР. Якщо націонал-комуністи вважали росіян національною меншістю в Україні, то керівники КП(б)У в

1934—1937 рр. російський народ спочатку проголосили немовби другою титульною нацією, потім — старшим братом для українського й інших народів. Чому ж і як відбувалися ці процеси?

Як зазначалося вище, Й. Сталін назвав три етапи процесу злиття націй. Оскільки чітких критеріїв їх визначення не існувало, партійне керівництво робило це самовільно. Тому після придушення опору селян і встановлення необмеженої влади Сталін оголосив, що перший етап ("етап зростання і розквіту раніше пригноблених націй") процесу злиття націй закінчився. Настав другий, на якому, згідно з сталінською теорією, виникла необхідність поряд з національною мати загальну міжнаціональну мову⁶⁴. Роль останньої, звичайно, мала виконувати російська мова.

Поступово почалося возвеличення російського народу в СРСР, ролі російської мови. Причому спочатку, коли наголошували на особливому значенні російської мови, в першу чергу згадували її революційних носіїв. Так, В. Затонський у жовтні 1933 р., аналізуючи національну політику, говорив: "Російська мова стала однією з світових. Тисячі пролетарів інших країн, поки ще капіталістичних, вивчають її, щоб в оригіналах читати твори Леніна, Сталіна, всю багатющу літературу країни будованого соціалізму. Через те і на Україні російську мову обов'язково вивчають у кожній школі"⁶⁵.

Згодом вся російська нація стала "передовою". Приблизно з 1935—1936 рр. компартійне керівництво дало неофіційну вказівку не дозволяти будь-якої критики на адресу російського народу. Про це свідчать факти. Наприклад, у січні 1936 р. М. Бухарін в статті, присвяченій пам'яті В. Леніна, назвав Росію країною, "де обломовщина була найбільш універсальною прикметою характеру", а "російський народ був нацією Обломових"⁶⁶. Це не минуло непоміченим.

На шпальтах газет розгорнулася критика таких поглядів. Водночас почалося прославлення російської нації. "Наш великий народ, що дав такі блискучі зразки боротьби за комунізм, займає почесне місце в братерській родині трудящих усіх країн. На його багатющій історії виховуватимуться багато поколінь борців за комунізм", — зазначалося в передовій статті газети "Правда"⁶⁷. Значним дисонансом за таких обставин було висловлювання основоположника комуністичної партії В. Леніна про те, що російська нація "велика тільки своїм насильством, велика тільки так, як великою є держиморда"⁶⁸. Однак часи, коли інтернаціоналізм розуміли як рівність націй, вже минули.

Російський народ "займає перше місце, як перший серед рівних. Його мова, його національна культура, його національне мистецтво чим далі, все більше й більше приходять на допомогу народам СРСР", — писала газета "Известия", головним редактором якої був М. Бухарін, у передовій статті від 2 лютого 1936 р. Інтернаціоналізм стали трактувати як прилучення до досягнень російського народу, творчі сили якого "все більше стають об'єктом наслідування і прикладу для трудящих відсталих народів, що перетворюються в передові"⁶⁹. За такого стану речей заклики до українізації сприймалися лише як тимчасовий тактичний маневр, мета якого — встановлення суворого контролю над Україною.

Проте керівництво КП(б)У немовби не розуміло цих досить прозорих натяків центру. Хоча важливість досягнень російської нації, зокрема в галузі культури, не піддавалася сумніву, на початку 1937 р. в Україні ще нічого не свідчило про майбутні зміни в національній політиці. Навіть у резолюції XIII з'їзду КП(б)У, де вказувалися недоліки в національній політиці, насамперед малася на увазі недостатня українізація "партійних, радянських і особливо профспілкових та комсомольських організацій"⁷⁰.

Керівництво КП(б)У було незадоволене і станом речей у національно-культурному будівництві серед нацменшостей України. За дорученням секретаря ЦК М. Хатаєвича після XIII з'їзду КП(б)У ЦБК УРСР перевіряв рівень обслуговування радянським апаратом населення національних районів їх рідною мовою. За визначенням комісії, він перебував "в явній незадовільній стані, що є порушенням ленінсько-сталінської національної політики" ⁷¹. У висновках цієї комісії містилося також звинувачення на адресу деяких місцевих працівників у великодержавному шовінізмі ⁷². До речі, у постанові оргбюро ЦК КП(б)У з цього питання зазначалося, що "діловодство в районних апаратах в усіх випадках, коли воно ведеться не рідною мовою, повинне проводитися *державною мовою УРСР, тобто українською мовою*" (виділення наше. — Г. Є.) ⁷³.

Термін "державна мова" стосовно української мови в постанові оргбюро було вжито не випадково. А вже в грудні 1936 р. була прийнята Конституція СРСР, згідно з якою радянським республікам надавалося право виходу з СРСР. Наприкінці січня 1937 р. надзвичайний XIV Всеукраїнський з'їзд рад ухвалив нову Конституцію УРСР. Керівництво українських комуністів розцінило прийняття цих документів як визнання української державності, а отже, й надання йому більшої свободи дій. У передовій статті органу ЦК КП(б)У — журналу "Большовик України" за січень 1937 р., присвяченій прийняттю нової Конституції УРСР, наголошувалося: "*Усвідомлення своєї національної державності і високий інтернаціоналізм ставлять Українську республіку і її партійну організацію перед лицем дальших і ще складніших завдань. Треба особливо уважно ставитися до питань дальшого культурного будівництва — вони пов'язані з питаннями національної політики. Всяка недооцінка цієї сторони справи приводить до того, що гальмується вирощування й висування молодих національних кадрів, втрачається бережливе й дбайливе ставлення до них*" (виділення наше. — Г. Є.) ⁷⁴. Винними у затискуванні національних кадрів називалися троцькісти (термін "великодержавні шовіністи" на той час вживався рідко): "Природна гордість кожного чесного українця за зростання своєї мови, культури, літератури, театру розцінювалася троцькістами як шовінізм, яким і оголошувалася ними під всякими приводами боротьба" ⁷⁵.

Про те, що керівництво КП(б)У сприйняло прийняття Конституції СРСР як надання йому більшої самостійності, свідчив і виступ П. Любченка на XIV Всеукраїнському з'їзді рад. Як керівник незалежної держави, він висловив подяку за надання допомоги в завоюванні незалежності "великому російському народу", а її творцями назвав Леніна та Сталіна ⁷⁶. П. Любченко насмілювався навіть сказати про національну гордість українців, зауваживши, щоправда, що "почуття національної гордості у нас є складовою частиною пролетарського інтернаціоналізму" ⁷⁷. Формальної негативної реакції ЦК ВКП(б) на подібні виступи не було.

Інші партійні керівники також серйозно поставилися до проголошеної в 1937 р. Конституції УРСР, до наявності української державності. Так, у промові секретаря Київського обкому партії С. Кудрявцева на XIII з'їзді КП(б)У зазначалося, що "ототожнення національно-культурного будівництва з національною політикою принижувало значення національної політики" ⁷⁸. Ставилася питання про більш активне висування українських кадрів у різних галузях народного господарства. У виступі секретаря ЦК КП(б)У М. Попова вказувалося на необхідність написати праці з історії КП(б)У, історії України та української літератури ⁷⁹ тощо. Таким чином, вживання терміна "державна мова" на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У в червні 1937 р. було не випадковим.

Як бачимо, керівники української компартії не зрозуміли, що другий етап "злиття націй" вже настав. Посилаючи Постишева на Україну, Сталін мав на меті покласти початок новій русифікації як необхідній умові уніфікації "багатонаціональної радянської держави". Однак Постишев, який спочатку неухильно виконував задуми Сталіна, зрештою, виявився нездатним довести цю справу до кінця. Ідея української державності, нехай соціалістичної, нехай радянської, але все ж таки української, не вмерла.

Однією з причин відставки Постишева було незадоволення Сталіна саме цією ідеєю, але керівництво КП(б)У сприйняло все з точністю до навпаки. Адже сам Постишев серед своїх помилок у виступі на пленумі ЦК КП(б)У, який відбувся 31 січня — 2 лютого 1937 р., особливо відзначив незадовільне керівництво будівництвом української культури. При цьому недоліком він назвав перш за все недостатнє знання української мови та культури⁸⁰. Щоб виправити ці помилки, керівництво ЦК КП(б)У вирішило поліпшити ситуацію в національно-культурному будівництві.

Та не цього добивався Сталін. Зрозумівши, що тогочасний склад ЦК КП(б)У кардинальних змін у національній політиці здійснити не зможе, компартійна верхівка країни на деякий час ослаблює контроль над Україною, щоб використати першу половину 1937 р. для збирання компромату на ЦК КП(б)У. Для завершення свого плану Сталіну необхідно було знищити все керівництво компартії України, навіть тих, хто ніколи не був причетним до українського національно-визвольного руху. Що й було зроблено в другій половині 1937 р., причому черговий раз під приводом боротьби з українським націоналізмом. Щоправда, українських комуністів тепер звинуватили не тільки у підривній роботі в національно-культурному будівництві, а й у всіх негараздах економіки. "Всією підривною роботою на Україні керували головні довірені фашистських розвідок, всілякі любченки та хвилі", — зазначалося в передовій статті газети "Вісті ВУЦВК" від 4 вересня 1937 р.

В боротьбі з "українським націоналізмом" використовувалася прямотаки вбивча аргументація. Так, на засіданні Одеського обласного партактиву, присвяченому результатам серпневого пленуму ЦК КП(б)У, доповідач Євтушенко заявив: "В умовах жорсткої класової боротьби не могло бути так, що троцькісти, праві та інша агентура фашистських контррозвідок займаються підривною діяльністю, а буржуазні націоналісти залишились би в стороні від шкідницької роботи"⁸¹. А якщо "вгорі" сказали, що вороги є, їх треба віднайти. При цьому було знищено все керівництво КП(б)У.

5 вересня 1937 р. в ЦК КП(б)У надійшла телеграма за підписом Сталіна такого змісту: "Терміново телеграфуйте ЦК ВКП(б), чи викладається в національних школах російська мова і якщо викладається, то з якого класу"⁸². Ця телеграма свідчила про незадоволення тим, що російська мова була не на першому місці. Недоліки, звичайно, потрібно було виправляти. Але в другій половині 1937 р. це робити було нікому, бо внаслідок масових репресій не залишилося виконавців. Тому виправлення недоліків компартійне керівництво відклало на 1938 р.

З приходом до влади в Україні М. Хрущова в національній політиці були поставлені всі крапки над і. Оскільки керівництву не вдалося остаточно більшовизувати національно-культурний процес серед етнічних меншостей в Україні, будь-яке загравання з ними припинялося. Виявляється, саме "вороги народу насаджували особі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх у вогнища буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей"⁸³. Отже, їх

необхідно закрити. Після оголошення проявів національно-культурного життя етнічних меншостей України ворожими для соціалістичного суспільства спочатку обласні, а потім і республіканські органи влади прийняли рішення про реорганізацію національних районів у звичайні.

Набагато складнішою була ситуація з українцями. Виселити їх, як значну частину поляків та німців, чи ліквідувати національно-культурні установи було неможливо. За декілька місяців питання не можна було вирішити. Тому компартійне керівництво стало проводити курс на поступову асиміляцію українців та росіян.

З приходом Хрущова до ЦК КП(б)У з лексики українських урядовців зникають такі поняття, як "українізація", "великодержавний шовінізм" тощо. Тепер і в УРСР визнавали російський народ за старшого брата. Як наголошував російський дослідник А. Вдовін, "у політиці та практиці національних відносин стали прослідковуватися моменти, які, згідно з сталінською теорією злиття націй, повинні були б з'явитися лише на другому етапі періоду *світової диктатури пролетаріату*"⁸⁴.

Про те, що сталінське керівництво взяло курс на прискорення процесу асиміляції, свідчило чимало фактів. Це й створення в Україні за постановами політбюро центральної партійної, комсомольської та декількох обласних російськомовних газет, переведення молдавського правопису на кирилицю, створення комісії з метою складання нового українського правопису, який був би більше наближений до російського, тощо. До цього слід додати запровадження обов'язкового вивчення російської мови з другого класу.

Одночасно продовжувалося прославлення російського народу. Сталін зробив ставку на російський шовінізм. Свідченням цього була праця російського історика Б. Воліна "Великий русский народ". Саме в ній вперше всеосяжно проповідується місіонерська роль російського народу в СРСР, з якого повинні брати приклад і в усьому його наслідувати інші народи Радянського Союзу, а в майбутньому — всього світу. Виявляється, жоден народ у світі не мав такої героїчної історії, як російський, а з його передової культури та революційних традицій потрібно брати приклад. "Народи СРСР пишаються своїм старшим братом, першим серед рівних у братерській сім'ї народів, — стверджував Б. Волін. — У всіх народів СРСР зростає почуття безмежної та глибокої любові до мужнього російського народу, до його передової культури"⁸⁵. Щоб усі вищенаведені висловлювання не були сприйняті як механічне повернення до російського шовінізму, автор відрізняв радянський патріотизм російського народу від патріотизму дореволюційного. Адже радянський патріотизм — "це любов до своєї соціалістичної батьківщини, вітчизни робітників всього світу", тоді як у російських дворян, які любили лише Росію і не вважали її "батьківщиною всіх дворян світу", Б. Волін не помічав проявів патріотизму⁸⁶.

Не відставали від теоретиків і практики — нові керівники КП(б)У. М. Хрущов у доповіді на XIV з'їзді КП(б)У, щоправда, насамперед звернув увагу на успіхи, досягнуті в підвищенні освітнього рівня українського народу, а потім докладно спинився на проблемі вивчення російської мови, наголосивши, "що народи всіх країн вивчають та будуть вивчати російську мову для того, щоб перемагати своїх ворогів"⁸⁷. У резолюції XIV з'їзду КП(б)У також вказувалося на необхідність "братерської дружби з російським народом" та ліквідації "шкідництва у викладанні російської мови"⁸⁸. Загалом як у доповіді Хрущова, так і в резолюції з'їзду відчувалася неознаність нових керівників КГІ(б)У з проблемою.

Таким чином, з початку революційних подій більшовицьке керівництво ставило за мету добитися, за словами В. Леніна, щоб комуністи гноблених націй вимагали "найповнішого, в тому числі й організаційного злиття, а не тільки зближення *робітників* пригнобленої нації з *робітниками* гноблячої нації". Тоді як комуністи гноблячої нації повинні вимагати права націй на самовизначення для гноблених націй⁸⁹. Саме в цьому полягала мета коренізації — добитися того, щоб за асиміляцію виступали саме представники поневолених народів. Однак цього зробити не вдалося. Все виходило з точністю до навпаки.

В 1933 р., усунувши націонал-комуністів (скрипниківців, боротьбистів, укапістів), компартійна верхівка СРСР немовби натякнула українським комуністам на необхідність проведення відповідної корекції національної політики. Повністю досягти поставленої мети перешкодив високий рівень національної самосвідомості суспільства, якого було досягнуто при М. Скрипнику. Більше того, в 1935—1936 рр. П. Постишев почав змінювати свою позицію.

Натяки центру, про які говорилося вище, залишилися нереалізованими. Гасла інтернаціоналізму не могли змусити українських комуністів виступати за "злиття" українського народу з російським. Чимала заслуга в цьому належала українській інтелігенції, передові представники якої плідно працювали на терені відродження культури. Єдиним виходом з даної ситуації для компартійної верхівки була ставка на жорстку централізацію культурного та господарського життя, формою якої мала стати русифікація.

Проте для цього потрібно було підготувати громадську думку. В районах компактного проживання українців на території РСФРР зробити це було набагато легше, адже росіяни завжди вважалися головною, державною нацією в своїй республіці. А для того, щоб поняття "основна нація" замінити на "пануючу націю", потрібно докласти не так багато зусиль. Тим більше, що значна кількість російського населення, яке звикло за часи існування імперії до панування своєї нації, надзвичайно болісно сприймала запроваджувану компартійним керівництвом рівність у національно-культурному житті. Тому останньому вдалося досить легко згорнути українізацію в РСФРР на тих територіях, де українці становили більшість місцевого населення.

Однак в Україні росіяни не становили більшості населення. А в часи Скрипника вони офіційно вважалися однією з національних меншостей і мали такі ж права, як і будь-яка інша етнічна меншина на території республіки. Завдяки наполегливій діяльності Скрипника національне питання перетворилося з другорядного в головне. Чимало комуністів розуміло інтернаціоналізм як рівність націй, вважало українців основною нацією в УСРР, а злиття націй — справою далекого майбутнього, процесом, який розпочнеться лише після перемоги соціалізму в світовому масштабі. Тому на шляху до централізації, а, по суті, русифікації на території України компартійному керівництву потрібно було зробити три кроки. Спочатку росіян виділити з числа інших етнічних меншостей, зробити поряд з українцями титульною нацією. Потім надати російському народу роль "старшого брата", "першого серед рівних". І лише на третьому етапі зробити російську мову та культуру панівною в Україні, остаточно централізувати й уніфікувати культурне і господарське життя.

Але навіть перший крок дався з великими труднощами. Лише підтримавши ідеологію української державності, продовживши українізацію, владі вдалося ліквідувати так званий "націонал-комунізм". Ідеї ж про керівну роль "старшого брата" — російського народу, які пропагувалися

Москвою в 1935—1937 рр., майже не сприймалися в Україні. Фактично керівники республіканського, обласного, навіть районного масштабу трактували ідеї інтернаціоналізму як рівноправності націй та побудови української радянської державності.

Незважаючи на неодноразове викриття так званих "контрреволюційних" організацій фашистського типу серед представників національних меншостей, їх національно-культурне будівництво в 1932—1937 рр. не було повністю згорнуто. Компартійне керівництво України, навіть визначаючи наявність "шкідницьких націй" (насамперед поляків та німців), не оцінювало дії органів НКВС як привід до відмови від налагодження національно-культурного життя неросійських народів. Українська влада була готова знищити частину представників національної меншості, але решту прагнула перевиховати в комуністично-інтернаціональному дусі.

Саме цим пояснювалося, попри натяки Москви, продовження українізації. Поодинокі спроби ігнорування української радянської державності, що мали місце, зокрема, у виступі голови Одеської обласної ради Голуба на відкритті Одеського обласного з'їзду рад у січні 1935 р., піддавалися гострій критиці⁴⁹. Недоліки у національній політиці, про які говорилося на XIII з'їзді КП(б)У, полягали, на думку його делегатів, у недостатній українізації та недостатній увазі до розвитку національних меншостей.

Зрозумівши, що інтернаціоналізм не допоможе остаточно уніфікувати національно-культурне життя, а коренізація не досягла своєї основної мети, керівництво ВКП(б) змінило тактику й у 1938 р. перейшло до русифікації. Саме тоді, а не в 1933 р. воно відмовилося від настанов у національній політиці, прийнятих на XII з'їзді РКП(б). Оскільки примусова русифікація була неможлива, стали активно проповідувати ідею месіанської ролі російського народу як найбільш революційного й передового, як "старшого брата" всіх народів світу. Грунт для її сприйняття був частково підготовлений національно-культурною політикою 1934—1937 рр. Месіанська роль російського народу в "побудові соціалізму" пропагувалася серед населення як "поглиблений" інтернаціоналізм. Осіб, які інакше розуміли суть інтернаціоналізму, усували з керівних посад і знищували. Це було характерне для України кінця 1937 — початку 1938 рр.

З приходом М. Хрущова до влади в Україні почалася неприхована русифікація. Найбільш яскраво про наміри великодержавних можновладців свідчила нова атака на український правопис та термінологію. Адже мова — це душа народу. Знищивши її національні особливості, максимально наблизивши до мови російської, можна було ставити більш "високу" мету — остаточно "злиття націй". Однак перебіг подій, у тому числі на міжнародній арені, змусив Сталіна відкласти свої наміри.

⁴⁹ Д а н и л е н к о В. М. Згорання українізації й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-політичному житті Радянської України // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. 36. статей. — К., 1994. — Вип. 2. — С. 103. Під терміном "більшовизація" ми маємо на увазі нав'язування неросійським народам таких ідеалів та цінностей у культурі, побуті та господарському житті, які не характерні для них, але є необхідними для утвердження тоталітарного ладу в радянській імперії. Однією з основних рис більшовизації є розрив з історичним минулим та традиційними цінностями як такими, що мали "буржуазний" характер. Особливістю більшовизації даного періоду є те, що її намагалися здійснювати рідною для неросійських народів мовою.

⁵⁰ Червоний шлях. - 1933. - № 8-9. - С. 71.

⁵¹ Там же.

⁵² Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 166, оп. 11, спр. 162, арк. 85.

- ⁵³ Червоний шлях. - 1933. - № 8-9. - С. 71.
- ⁵⁴ П о с т ы ш е в П. П. В борьбе за ленинско-сталинскую национальную политику на Украине. - С. 99.
- ⁵⁵ Знищити український націоналізм на теоретичному фронті. — К., 1934; Л е в ч е н-к о Г. Викоренити націоналістичне коріння в підручниках з мови. — К., 1934.
- ⁵⁶ П о с т ы ш е в П. П. Указ. соч. — С. 99.
- ⁵⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 338, арк. 161.
- ⁵⁸ Там же, спр. 341, арк. 87.
- ⁵⁹ Там же, оп. 20, спр. 6425, арк. 22.
- ⁶⁰ Рад. література. — 1937. — № 6. - С. 9.
- ⁶¹ П о с т ы ш е в П. П. Указ. соч. — С. 103.
- ⁶² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6425, арк. 49.
- ⁶³ Бюлетень НКО. - 1934. - № 17.
- ⁶⁴ С т а л і н І. В. Твори. - Т. 11. - С. 347.
- ⁶⁵ Більшовик України. - 1933. - № 9-10. - С. 111.
- ⁶⁶ Известия. — 1936. — 21 января.
- ⁶⁷ Правда. — 1936. — 10 февраля.
- ⁶⁸ Л е н і н В. І. Повне зібр. творів. — Т. 45. — С. 342.
- ⁶⁹ Известия. — 1936. — 2 февраля.
- ⁷⁰ Резолюція ХНІ з'їзду КП(б)У на звіт ЦК КП(б)У. - К., 1937. - С. 7.
- ⁷¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7089, арк. 4.
- ⁷² Там же, арк. 13.
- ⁷³ Там же, оп. 7, спр. 469, арк. 103.
- ⁷⁴ Більшовик України. - 1937. - № 1. - С. 11.
- ⁷⁵ Там же.
- ⁷⁶ Там же. — С. 74.
- ⁷⁷ Там же. - С. 84.
- ⁷⁸ Вісті ВУЦВК. - 1937. - 30 трав.
- ⁷⁹ Там же. — 2 черв.
- ⁸⁰ Шаповал Ю. Україна 20—50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. — С. 206.
- ⁸¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7219, арк. 3.
- ⁸² Там же, спр. 1097, арк. 85.
- ⁸³ Національні процеси в Україні. — Ч. 2. — С. 255.
- ⁸⁴ В д о в и н А. И. Национальная политика 30-х годов (Об исторических корнях межнационального кризиса в СССР) // Вестник МГУ. — 1992. — № 4. — С. 30.
- ⁸⁵ В о л і н Б. Великий русский народ. — М, 1938. — С. 3, 6, 12, 15, 27, 31.
- ⁸⁶ Там же. — С. 6.
- ⁸⁷ Правда. — 1938. - 16 июня.
- ⁸⁸ Резолюція XIV з'їзду КП(б)У на звіт Центрального Комітету КП(б)У. — К., 1938. — С. 14.
- ⁸⁹ Л е н і н В. І. Повне зібр. творів. — Т. 27. — С. 414.
- ⁹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6646, арк. 39.